

GRAFIJA I ORTOGRAFIJA HRVATSKOG TEKSTA DVOJEZIČNIH MLETAČKIH PROGLASA

II DIO

LJERKA ŠIMUNKOVIĆ
Filozofski fakultet u Zadru
Faculty of Philosophy in Zadar

UDK/UDC: 808.62(091)
Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper

Primljeno
: 1990-12-29
Received

U ovom dijelu, nastavku članka iz prošlog broja, govori se o nekim aspektima ortografije hrvatskoga teksta mletačkih dvojezičnih proglosa. Iz izloženih se primjera vidi da kod pisanja veze prefiksa i osnove prevladava etimološko obilježavanje glasova, dok kod veze osnove i sufiksa prevladava fonološko pisanje. Zatim slijede primjeri pisanja glasa *j* i *h*, a posebna se pažnja posvećuje pisanju vokalnog *r*. Obradeno je, zatim, pisanje velikih slova i interpunkcijskih znakova kao i obilježavanje akcenta i dužine slogova.

II dio

ORTOGRAFIJA

U opisu pravopisa hrvatskog teksta mletačkih dvojezičnih proglašaja, razmotrit ću najprije ortografske norme klasificirajući odgovarajuće primjere kao vezu prefiksa i riječi, vezu osnove i sufiksa te vezu dviju zasebnih riječi. Zbog lakšeg pisanja i iznošenja, od sada ću staru latiničku grafiju proglašaja prenijeti u današnju latinicu.

Veza prefiksa i riječi

- bc - pc : a) obćenoga 16/1768
: b) općena 3/1749, općenja 20/1776
- bh - : a) obhajajući 7/1750, obhoditi 34/1792
- bs - : a) obslužili 10/1761, obslužiti 11/1761, obsluženje 13/1764,
obsidenim 36/1794
- dk - : a) naprijedkovanju 4/1750, odkupljajuć 11/1761, odkupiti
11/1761, odkriti 13/1764
- dm - : a) nadmistnik 36/1794
- dp - : a) odpasti 8/1755, podpis 8/1755, odpustiti 9/1757, nadpisa
13/1764, podpuno 15/1768, odpisujući 16/1768, nadplatiti
20/1768, odpravljena 22/1776, odpuštenje 22/1776, odpravu
29/1790, odpadnuti 33/1791, odpravljenje 36/1794
- ds - : a) odsuditi 2/1748, odsuda 19/1775, odsjecenjeh 20/1776,
odseljenja 34/1792
- dst - : a) nadstojanjem 8/1755, nadstojati 31/1790, nadstojnici 36/1794,
pridstupnik 28/1789
- dt - : a) odtuda 20/1776
- kd - : a) svakdano 21/1780
- sd - : a) vasda 15/1768, sdružiti 17/1773
- sh - zh : a) shranjeni 7/1750, shranitih 7/1750
b) izhodeća 8/1755, izhoditi 11/1761, izhod 21/1780, izhitritelj 31/1790
- zč - sč : a) razčinjati 13/1764
b) rasčiniti 36/1794
- zk - sk : a) izkarčile 8/1755, razkotijenje 8/1755, razkarčiti 11/1761, izkorenuća
11/1761, izkazano 23/1783, izkušanje 29/1790, neizkarčene 33/1791

- : b) iskućuirmi 2/1749, iskorenuti 23/1783
- zp - sp : a) izpoznati 4/1750, izpuniti 8/1755, izprošena 8/1755, razpisanje 8/1755, razprostranjajuć 8/1755, izpis 11/1761, bezpogibilnu 20/1776, izpunjenja 25/1786, izprazne 36/1794
- : b) ispisanja 4/1750
- zst - : a) uzstanovičeno 13/1764, razstavljena 20/1776
- zt - : a) raztrijebiti 6/1750, iztičući 11/1761, uztavljujući 13/1764, iztumačen 13/1764, raztuženje 34/1792, raztavljjenjem 35/1793

Kako se vidi iz primjera, riječi se pišu i morfonološki i fonološki, npr: prefiks *ob* + osnova: a) morfonološki: obćenoga, obhajajuć, obhoditi, obslužiti, obsluženje i obsiđenim.

b) fonološki: općena i općenja.

prefiks *iz* + osnova: a) morfonološki: izhodeće, izhoditi, izhod, izhitritelj, izkarčiti, izkorenuća, izkazano, izkušanje, izpoznati, izpuniti, izprošena, izpis, izpunjenja te izprazne.

b) fonološki: iskućuirmi, iskorenuti i ispisanje

prefiks *nad* + osnova: a) morfonološki: nadpisa, nadplatiti, nadstojanjem, nadstojati, nadstojnik.

prefiks *pod* + osnova: a) morfonološki: podpuno

prefiks *uz* + osnova: a) morfonološki: uzstanovičeno, uztavljujući

prefiks *raz* + osnova: a) morfonološki: razčinjati, razkotijenje, razkarčiti, razpisanje, razprostranjenje, razstavljena, raztuženje.

b) fonološki: rasčiniti.

Kod veze prefiks + osnova, ovdje predvladava - kao i kod drugih dalmatinskih pisaca (Zoranića, Hektorovića i dr.) - morfonološko obilježavanje glasova, što G. Ružičić objašnjava time da se u vezi prefiksa s osnovama dodaje samo izvjesna mala nijansa u značenju osnove, tako da sastavni dijelovi i dalje zadržavaju svoje specijalno značenje, te je zbog toga u svijesti pisaca redovno prisutna veza psiholoških asocijacija sa srodnim obrazovanjima.¹⁴

¹⁴ Gojko Ružičić, Jezik Petra Zoranića, *Južnoslovenski filolog*, knj. IX, Beograd 1930, str. 22.

Veza osnove i sufiksa

- Bstv - : a) sobstva 8/1755, sobstvenim 8/1755
 bšt - bšć : a) nepodobšćinu 23/1783
 dčb - čb/zb : a) sardčbe 34/1792
 : b) svidočba 29/1790, sarčbu 31/1790
 : c) sarzbom 18/1775, svidozba 19/1775
 čsk - čk/šk : b) redovničkim 20/1776, vojnički 23/1783, martački 23/1783,
 otačkom 34/1792, tergovaška 17/1733, puškoga 22/1781,
 težaški 34/1792
 dc - c : a) sudca gradcah 20/1776, sardce 20/1776
 : b) sarce 1/1740
 dč - : a) Kadčića 22/1781
 dk - : a) dohodkov 4/1750, napridku 25/1786
 dsk - dck/sk/ck : a) ljudske 19/1775
 : b) gradcke 34/1792, gospocke 9/1757, ljuske 23/1783
 dstv - stv : a) gospodstva 7/1750, ljudstvo 28/1789
 : b) gospostvo 21/1780
 dšt - : a) slobodštine 20/1776
 nb - mb : a) himbeno 8/1755, himbenost 20/1776, imbenosti 29/1790
 sd - zd : a) vasda 15/1768
 : b) vazda 36/1794
 stb - zb : b) jizbine 3/1749, izbina 26/1789, gozbe 3/1749
 stn - sn/zn : a) oblastno 1/1740, karstno 3/1749, koristnomu 6/1750,
 parvastna : 10/1761, prostno 19/1775, navistnike 31/1790, prilastne
 31/1790; prikoristnoj 34/1792, nadmistnik 36/1794
 : b) časnih 2/1748, lasno 8/1755, laznost 36/1794
 stnj - šnj : a) parvastnja 10/1761
 : b) lašnje 20/1776
 tb - db : a) sitba 11/1761
 : b) sidba 11/1761, sadidba 11/1761, nosidba 11/1761, ženidba
 27/1794, pohodba 36/1794
 tc - : a) svetca 3/1749
 ič - : a) očeševim 28/1789
 ts - c/s : b) harvacki 7/1750, arvacki 23/1783, hervaski 17/1773, arvaski
 27/1789, soldaski 23/1783

žk - šk	: a) mužkoga 11/1761, pritežkoj 48/1778b
	: b) muška 8/1755, teškim 16/1768
žst - št	: b) lupeština 21/1780
žstv - štv	: b) lupeštvo 23/1783

Kod osnove + sufiks (nastavak) nailazimo također na dvostruki način pisanja:

a) morfonološki: sobstvenim, nepodobščinu, sardčbe, sarčbu, sardce, sudca, Kadčiča, napridku, dohodkov, ljudske, gospodstva, ljudstvo, slobodštine, vasda, oblastno, karstno, koristnomu, parvasna, prostno, navistnike, prilastne, prikoristnoj, nadmistnik, sitba, svetca, otčevim, mužkoga i pritežkoj.

b) fonološki: sarzbom, svidozba, redovničkim, vojnički, puškoga, težaški, sarce, gospocke, ljuska, gracke, gospostvo, himbeno, himbenost, imbenosti, vazda, jizbine, izbina, gozbe, časni, lasno, laznost, lašnje, soldaski, hervacki, arvacki, sidba, sadidba, nosidba, ženidba, pohodba, teškim, muška, lupeština i lupeštvo.

Iz ovih primjera vidimo da kod veze osnove i sufiksa prevladava fonološko pisanje, premda je i morfonološko pisanje vrlo zastupljeno.

Veza dviju zasebnih riječi

ks -	: a) k'sardcu 38/1795, k'sebbi 3/1749
sd - zd	: a) s'dužnosti 22/1781, sdruge 23/1783, sdekretom 32/1791
	: b) zdruđim 4/1750, zdvora 33/1791
snj - šnj	: b) šnjiovim 22/1781
ss -	: a) s'skodom 37/1795, s'sfijem 14/1766, s'skalom 14/1766
sž -	: a) sžiom 20/1783

Kod veze dviju zasebnih riječi prevladavaju veze prijedloga *ka* i *sa* (varijante *k'*, *s'* i *z*) s imenicama, pridjevima i zamjenicama, a koje se pretežno pišu morfonološki.

Pisanje suglasnika j

Nedosljednost prevoditelja mltačkih proglaša u bilježenju mnogih glasova ogleda se i u pisanju suglasnika *j* koji se ne bilježi dosljedno u svim pozicijama. Ovo pisanje ne ovisi uvijek samo o jezičnom osjećaju prevoditelja već i o drugim okolnostima kao npr. utjecaju grafije talijanskog jezika u kome se glas *j* pojavljuje često ali se uglavnom bilježi slovom *i*, zbog čega je kod tiskanja, vrlo vjerojatno,

na zalih i bilo malo izlivenih slova *j*.

Pozicija *j* + vokal:

a) Fonem *j* se bilježi grafemom *j* : jest 1/1740, jedinstvo 1/1740, jezik 2/1748, jedan 4/1750, još 4/1750, jesen 8/1755, jednako 8/1755, jaspri 8/1755, jezeru 8/1755, jegulje 13/1764, jesti 14/1766, jakost 20/1766, jamčiti 21/1780, jama 22/1781, jeptinim 35/1793.

b) grafemom *i* u ovim slučajevima: iednako 7/1750, iare 8/1755, iaruga 11/1761, iezeru 13/1764.

Pozicija vokal + *j* :

a) grafemom *j* : istoj 11/1761, kraj 14/1766, običaj 16/1768, i broj 17/1773.

b) grafemom *i* : Dalmatinskoi 1/1740, broi 4/1750, ovoi 7/1750, zamierivoi 7/1750, našoi 7/1750, običai 8/1755, krai 17/1773 i blaženo i 22/1781.

Kako se vidi, riječi: broj, običaj i kraj, pišu se na oba načina.

Vokal + *j* + vokal:

a) grafemom *j* : koja 1/1740, stojeći 1/1740, svojom 1/1740, nehajanje 8/1755, gaja 8/1755, broja 11/1761, prodaju 12/1762, pristojale 17/1773, imajući 20/1776, dostojan 34/1792, kraju 35/1793.

b) grafemom *i* : zaiedno 2/1748, Kraina 3/1749, daie 5/1750, svoje 5/1750, obhaiući 7/1750, dostoiian 17/1773, koie 28/1789, imaiu 29/1790, kraia 35/1793, postoiialo 35/1793.

I ovdje se jedna te ista riječ piše na dva načina.

Vokal + *j* + konsonant:

a) ubojstvo 3/1750, dojti 10/1761, otajnik 10/1761, rujna 11/1761, ožujka 11/1761, vojvoda 22/1781, mejdan 22/1781, majstor 37/1795, svartajnika 39/1796.

b) naigorih 5/1750, otainik 6/1750, dostoinu 7/1750, pristoina 7/1750, običaina 7/1750, vojnika 17/1773, miesto 18/1775, potaino 31/1790, uboistvo 34/1792 i voivode 39/1796.

Konsonant + *j* = vokal:

a) Primorja 9/1757, Dalmacije 17/1773, korjene 20/1776, vjekovito 20/1776, čovjeka 20/1776, oružja 20/1776, odsječenje 20/1776 i božjim 22/1781.

b) siedinjenje 1/1740, zamierivih 4/1750, mierom 4/1750, miesto 7/1750 i razumieli 7/1750.

Vokal + *j* - *i* :

a) pojidu 3/1749

Suglasnik *j* između dva *i* :

a) zečiji 12/1762

Grupe *ji* - *i* - *ij* :

U ovim se grupama uvijek piše *j* : jizbina 3/1749, jisti 3/1749, dobriji 21/1780,

Dalmacij 3/1749, pinezij 11/1761, savij 12/1762, dvij 12/1762, istij 12/1762, gornij 12/1762, provincij 16/1768 i prosijnca 20/1775.

Grupa *i + j + vokal*:

U ovoj grupi *j* se ponekad piše a ponekad ispušta:

a) svojema 1/1740, pijući 3/1740, sijanje 25/1786.

b) pianstvo 3/1749, rakia 3/1749, galiom 3/1749, Dalmaciu 4/1750, sianja 8/1755, talianski 16/1768, biaše 17/1773, priatelji 22/1781, likaria 23/1793, turpiau 24/1786, dospiu 25/1768, izbroili 25/1786, otiuci 30/1790 i kopiu 35/1793.

Pozicija *i + j + e*:

a) prije 1/1740, ijedan 11/1761, nijednoga 14/1766.

b) niedan 4/1750, prie 8/1755, Dalmacie 8/1755, diela 8/1755, sledi 8/1755, liek 8/1755, dvie 17/1773, vieća 18/1775, galie 21/1780 i Italie 24/1786.

Pozicija *i + j + o*:

a) bojo 25/1786

U proglasu pod brojem 2/1748 nalazimo na slučaj umetanja grafema *j* između grafema *i* te suglasnika *s* i *m*: *ijmadu, prijmatičese, ijstinite i ijstoga*.

Kao što se iz navedenih primjera može vidjeti, nema dosljednosti u pisanju suglasnika *j*.

Suglasnik h

Suglasnik se *h* piše u genitivu množine imenica, pridjeva i zamjenica: *neskladah 1/1740, gradovah 1/1740, časnih 2/1748, zlieh 2/1748, onezieh 9/1757* itd.

Suglasnik se *h* također piše tamo gdje mu je po etimologiji mjesto: *duhan 48/1778, hotiti 11/1761, hrana 8/1755, hranjenje 7/1750, prihraniti 8/1755, varh 36/1794* itd., ali se isto tako izostavlja: *aljine (haljine) 23/1783, ajduke (hajduke) 23/1783, duan (duhan) 34/1792, krua (kruha) 23/1783, ma (mah) 20/1776, naodi (nahodi) 15/1768, njiovim (njihovim) 34/1792, oče (hoće) 17/1773, otili (hotili) 16/1768, otimice (hotimice) 23/1783, rabreno (hrabreno) 19/1775, rana (hrana) 27/1789, raniti (hraniti) 23/1783, siromae (siromahe) 34/1792, stra (strah) 34/1792, varu (varhu) 20/1776 i Vlaom (Vlahom) 23/1783.*

Suglasnik *h* se javlja i tamo gdje po etimologiji ne dolazi: *halat 2/1748 i halata 8/1755*.

U proglasu broj 13/1764 javlja se i umetnuto *h*: *begh, sillha, ollithi, bhi, sadhanjim, znathi, nemorhe, podhan, ponoher, travhe, bivha i isthe*.

U slučajevima: *soh (sol) 16/1768, stoh dukatah 20/1776, iza dugog o* javlja se i protektivno *h*, da bi označilo duljinu.

Umjesto grupe *hv* javlja se često *f*: prifaćeni 9/1757, Far 9/1757, ufatiti 13/1764, pofalno 21/1780, fattatj 23/1789, ufaćen 23/1783 i ufaćenje 25/1786.

Samoglasno *r*

Samoglasno *r* je suglasnik koji može biti samoglasnik kad se nalazi između dva suglasnika, na početku riječi ispred suglasnika ili na kraju riječi iza suglasnika.¹⁵ Međutim, grafija *ar*, *er* i *ur* koja se u hrvatskom tekstu proglašava javlja za stanje samoglasnoga *r* ne pokazuje kakvu je ono imalo vrijednost u govoru. Moguće je da je u to doba grafija *ar*, *er* i *ur* ukazivala na postojanje nekog neodređenog samoglasnika koji se nalazio na tom mjestu, ili su, možda, prevoditelji pisali pod utjecajem čakavskoga *ar* i *er* koje se na tom mjestu nalazi u nekim čakavskim govorima.¹⁶

Problemom pisanja samoglasnoga *r* u našim starijim tekstovima bavili su se mnogi naši znanstvenici, ali se njihova mišljenja o tom pitanju razilaze. Jedna grupa koja slijedi uvriježeno Rešetarovo mišljenje smatra da se pod utjecajem tradicionalne romanske grafije pisalo *ar* a izgovaralo *r*.¹⁷ Druga grupa koju predvodi J. Hamm smatra da je na tom mjestu postojao popratni vokal neke vrste *šva* (*ə*), koji je bio rezultat razvojnog procesa.¹⁸

¹⁵ Rikard S i m e o n, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, II dio, Matica Hrvatska, Zagreb 1969, str. 333.

¹⁶ Josip V o n ċ i n a, *Jezična baština*, Književni krug, Split 1988, str. 15.: "Slogotvorno *r* svi su naši stari pisci obuhvaćenog razdoblja (izuzev glagoljaša) pisali s popratnim vokalom. Već veoma dugo postoje dvojbe kako su ga čitali. Novija istraživanja (...) pokazuju da ga u pisaca čakavskoga i kajkavskoga književnojezičnoga tipa treba transkribirati u skladu s izgovorom koji je dosta proširen u ta dva narječja (tj. kao *ar*, odnosno *er*). S tim u vezi mogli bismo pretpostaviti da slogotvorno *r* ima popratni vokal i u pisaca hibridnoga književnojezičnog tipa."

¹⁷ Milan R e š e t a r, Primorski lekcionari 15. vijeka, *Rad JAZU*, knj. 134, Zagreb 1898, str. 141; Gojko R u ž i ċ i ć, *op. cit.*, str. 90-91; Slavko V u k o m a n o v i ć, *Jezič Stipana Markovca Margitića*, str. 17.

¹⁸ Josip H a m m, Marulić i "Judita", *Slovo*, sv. 11-12, Zagreb 1962, str. 164: "Zato je lako prihvatiti mišljenje da je na čakavskom području čak nakon nestanka poluglasova - redukcijom ili vokalizacijom - silabično *r* zadržalo ispred sebe bar prizvuk, bar slabo *šva* (*ə*), koje u čakavaca nije nikada, ni u kojem razdoblju bilo "sasvim nestalo onako kako je nestalo u štokavskom narječju"; Dragica M a l i ć, Šibenska molitva (filološka monografija), *Rasprava instituta za jezik*, knj. 2, Zagreb 1973, str. 120; Milan M o g u š, *Čakavsko narječje*, Školska knjiga, Zagreb 1977, str. 30-34.

Z. Junković, pak, kaže da je prilikom stvaranja zajedničkog pravopisa prevladalo mišljenje Vuka Stefanovića Karadžića koji je tvrdio da se u tom položaju ne izgovara nikakav popratni samoglasnik, dok su, naprotiv, hrvatski jezikoslovci branili suprotno mišljenje tj. da se ispred *r* čuje neki poluglas.¹⁹

Dakle, samoglasno *r* koje je djeci a naročito strancima vrlo često teško za izgovor, u hrvatskom tekstu mletačkih dvojezičnih proglaša bilježi se na sljedeće načine:

ar) arvacki 23/1783, barzo 5/1750, bardom 22/1781, carkovnomu 23/1783, četardeset 8/1755, četvarti 8/1755, darvovozioc 47/1781, daržaoc 22/1781, daržati 6/1750, daržava 1/1750, dotarčati 34/1792, garčki 17/1773, garm 8/1755, harvacki 4/1750, harvaski 25/1786, izkarcani 16/1768, izkarčiti 8/1755, izvarsni 1/1740, izvarstitu 4/1750, izvarstna 8/1755, izvaršenje 15/1768, izvaršivat 11/1761, izvaršnoga 16/1768, karcanja 47/1781, karčevina 8/1755, karčiti 11/1761, karčma 21/1780, karmike 8/1755, Karstitelj 4/1750, karstjanske 23/1783, karstno 3/1749, karv 23/1783, karvoločnomu 34/1792, martački 23/1783, martva 8/1755, martvih 3/1749, milosardno 11/1761, milosarde 2/1748, najbarže 3/1749, najparvi 18/1775, najsarčena 38/1795, naparčeni 5/1750, neizkarčene 11/1761, neoskvarnjeno 16/1768, obarsčena 9/1757, obartni 8/1755, odvaršen 36/1795, oskvarniti 34/1792, parvanju 6/1750, parvorečenoj 22/1781, parvastnja 10/1761, parvostolniku 7/1750, pogarda 34/1792, pogarditi 34/1792, pomarsivat 13/1764, potvarđen 4/1750, potvarđenje 9/1757, potargati 8/1755, priizvarsni 16/1768, raštarkano 37/1795, razvarći 38/1795, sarce 1/1740, sarčenu 14/1766, sardita rasaržba 1/1740, sarpnja 8/1755, saržbom 16/1768, smarsiti 35/1793, smaršena 20/1776, smart 34/1792, smartna 23/1783, srebarni 22/1781, svarha 1/1740, svarhustajnik 37/1795, svaršenje 38/1795, svarši 8/1755, svedaržanomu 16/1768, targ 28/1789, targati 8/1755, targovac 10/1761, targovastva 36/1794, trgovina 8/1755, trgovac 10/1761, targovastva 35/1794, tarpjet 18/1775, tarsi 25/1789, tvardi 13/1764, ukarcanje 9/1757, uparte 36/1794, uskarsni 15/1768, utvarditi 17/1773, utvarđenje 25/1768, uzdaržana 11/1761, uzdaržanje 1/1740, varći 8/1755, Vargorac 21/1781, varhmista 36/1795, varhu 16/1768, varsta 3/1749, varša 13/1794, vartla 31/1790, zadaržanje 8/1755 i zarna 8/1755.

er) berže 31/1790, cerkva 2/1748, četvert 17/1773, četernaest 30/1790, četverto

¹⁹ Zvonimir J u n k o v i ć, Pretpostavke o fonološkoj vrijednosti samoglasnoga *r*, *Filologija*, br. 8, Zagreb 1978, str. 159: "Vjeran načelu "piši kako govoriš", Vuk je Stefanović Karadžić smatrao da se pisanje samoglasnoga *r* mora i fonetski opravdati. Zato je tvrdio da se u riječima *vrsta*, *prvi*, *brdo*, *grlo* i sl. ne izgovara nikakav popratni samoglasnik. Hrvatski su jezikoslovci branili suprotno mišljenje i isticali da se ispred *r* čuje neki "mukli ili polunemi glas" (Babukić), "poluglasnik" (Šulek), "mukli glasnik" (Veber), "samoglasac" (A. Starčević)."

43/1767, deržati 17/1773, deržava 2/1750, erđava 34/1792, hervacki 2/1748, hervaski 17/1773, izversono 24/1786, izveršiti 20/1776, izveršenje 29/1790, izveršiti 2/1748, izveršnik 17/1773, kercati 17/1773, kerčmar 17/1773, Kerf 17/1773, meržeća 34/1792, miloserdna 2/1748, nakercati 17/1773, pervo 17/1773, pokercanje 17/1773, pomersiti 19/1775, potverđiti 19/1775, potverđen 19/1775, potverđenje 17/1773, razveršenjem 34/1792, saveršenje 17/1773, serčanu 2/1748, seržbi 38/1795, sveršeno 17/1773, sverhu 19/1775, sveršeljiva 17/1773, sveršenje 17/1773, sverši 17/1773, tergovac 14/1766, tergovalška 17/1773, tergovine 2/1748, terpeći 2/1748, tverda 2/1748, tverđava 17/1773, uzderžanja 19/1775, uzderžati 14/1766, verhu 2/1748, verlo 2/1748, vcru 18/1775 i zaverše 17/1773.

ur) duržava 35/1793, ovurci 8/1755, vurtće 13/1764 i vurhu 1/1740.

Ne tvrdim da latinička ortografija u navedenim primjerima vjerno odražava glasovnu kompoziciju samoglasnoga *r* datog vremena, ali da je uz vokalno *r* postojao neki neodređeni samoglasnik koji se zatim u grafiji bilježio s *ar*, *er* i *ur*, pokazuje nam sljedeće:

1) Različito pisanje jedne te iste riječi: varhu, verhu i vurhu; daržava, deržava i duržava; zatim : targovina i tergovina; saržba i seržba; tvardi i tverdi; potvarditi i potverđiti; hervaski i hervaski; sveršenje i sveršenje; daržati i deržati itd.

2) Nisam naišla ni na jedan primjer pisanja samoglasnoga *r* bez popratnih samoglasnika.

Isto tako kod grupe *vr*, gdje je *r* slogotvoran, imamo slučaj umetanja grupe vokala *ue*, *ua*; vuerste 2/1748, vuarste 25/1768, i vuartlim 25/1786.

I kod suglasničke grupe *vl*, jednako kao kod grupe *vr*, nailazimo na istu pojavu umetanja samoglasnika *u* : vulast 2/1748, vulastitu 11/1761, vuladaocem 13/1764 i vuladanje 25/1786.

Međutim, grupe *vr* i *vl* javljaju se i bez umetnutog samoglasnika: vrime 3/1749, vlasti 8/1755 itd.

Ova bi se pojava mogla objasniti kao posljedica utjecaja fonotaktičkih pravila talijanskog jezika. Koliko mi je poznato, u talijanskom književnom jeziku te mletačkom dijalektu koji je jače od svih ostalih talijanskih dijalekata utjecao na hrvatski jezik, nema ni jednog slučaja pisanja ili izgovaranja suglasničke grupe *vr* i *vl* u početnom položaju. Ovu pojavu susrećemo i u starijim dokumentima.²⁰ Vrlo vjerojatno suglasnik *v* koji je labiodentalni konsonant privlači uza se *u* i *o* koji su zaobljeni ili labijalizirani vokali.

²⁰ *Libro d'oro*, manuskript u arhivu Gradskog muzeja u Splitu, fol. 130. U popisu tridesetorice kandidata za prokuratore pučana i građana nalaze se i Pietro Vuladinich (Petar Vladinić), Matteo Vuladeslich (Mate Vladišić), dok je odmah do njega bio zapisan njegov brat kao Zuane Vladisisich (Ivan Vladišić).

Sastavljeno i rastavljeno pisanje riječi

Prevoditelji mletačkih dvojezičnih proglaša, pišu riječi koje sačinjavaju jednu akcentusku cjelinu zajedno. U obzir dolaze enklitike i proklitike koje se često uz istu akcentuiranu riječ javljaju udvojeno ili i enklitika i proklitika zajedno.

Enklitika: akose 18/1775, alise 2/1748, dačeseim 31/1790, daje 1/1740, dase 1/1740, kojabise 2/1748, kojaseje 2/1748, kojase 1/1740, kojgod 5/1750, nahodećimuse 2/1748, našlisuse 4/1750, obećavamuse 2/1748, prigonega 17/1773, prikazujućinamse 34/1792, štoim 15/1768, štoseje 3/1749, štosuim 11/1761, upanutiće 1/1740, zatvoritih 7/1750 i dr.

Proklitike: dosada 2/1748, naznanje 8/1755, nebude 15/1768, neusudi 11/1761, steškom 7/1750, zdrugim 4/1750 i dr.

Dvije ili više riječi sa samostalnim akcentom: kogasehoće 2/1748, kojamudrago 23/1783, ništanemanje 25/1786, odkojemudrago 1/1740, sasvintizin 7/1750, svakudrugu 8/1755 itd.

Postoji i obrnuti slučaj, kad prevoditelji pišu odvojeno ono što mi danas pišemo zajedno: na izminice 14/1766, naj nerazbornjih 7/1750, ne prijateljstvo 2/1748, ne zakonite 18/1775, pod puno 17/1773, prem da 11/1761, prem dasu 31/1790 i uz rok 3/1749.

Velika slova

Nema nikakvog pravila kod pisanja velikih slova. Prevoditelji velika slova obično stavljaju na početku rečenice, ali nije rijetkost da se velika slova javljaju i unutar rečenice. Radi lakšeg nabranjanja primjere ću redati kronologijski prema broju proglaša.

Osobna se imena pišu velikim slovima: Jerolim, Nikola 2/1740, Jerko, Sebastian 4/1750, Anton, Andria, Gabriel, Ivan 10/1761, Lovre, Petar 11/1761 itd.

Geografska se imena također pišu velikim slovima: Arbanija, Dalmacija 1/1740, Zadar 2/1748, Krajina 9/1757, Brač, Far, Korčula, Vis 9/1757, Split 10, 1761, Turska 10/1761, Bnetci 10/1761, Italia 24/1786 itd.

Velikim se slovima pišu titule ili nazivi državnih funkcija: Priuzvišeni Senat 1/1740, Princip 1/1740, Proklam Magistrata Razon Vekje 1/1740, Providur general 1/1740, Serdar 2/1748, Skup od Pristolja 15/1768 itd.

Unutar se rečenice neke imenice, pridjevi zamjenice te glagoli, bez vidljivog razloga, pišu velikim slovom: Gospodarima 1/1740, Parvi Dunja 1/1740, Dohodak 1/1740, Grad 1/1740, Dataje Zapovjed 1/1740, Uzdanje 2/1748, Našu 2/1748, Koje 2/1748, Zulum 2/1748, Puk 2/1748, Obećavši 2/1748, Sviem 2/1748 itd.

Interpunkcijski znakovi

U mletačkim dvojezičnim proglasima u upotrebi su sljedeći znakovi interpunkcija: točka, dvije točke, točka i zarez, zarez, oble zagrade, obla i vitičasta poluzagrada te apostrof.

Točka, osim što se nalazi na kraju rečenice, piše se obavezno nakon rednih brojeva arapskim brojkama, npr. kod pisanja datuma: 5. Novembra 1740., 9. Travnja 1750., 25. Augusta 1757. itd. Točka se piše kod kratica: prov. gen. (providur general), L. (lire) itd. Također je nalazimo uvijek kod rednih brojeva pisanih rimskim brojkama: I., II., III., IV. itd. ili kod nabiranja poglavlja gdje su redni brojevi pisani slovima: Parvo., Drugo., Treće. itd.

Za odjeljivanje jednog dijela rečenice od drugoga upotrebljava se: zarez, točka - zarez i dvije točke, npr.: "Glavari, Starešine, i svaki namistnik u Selih dužni bitiće zabraniti svakome brodu, koj došavši u različna, Primorja ukrcaje ulja, ako nebude Gospodar od istoga sdružen s'rečenim pečatom od desetinjaka, iliú Dacjara od mista ni mnogo, ni malo; dali nahodeći Koga..." itd. 17/1773.

Dvije se točke također upotrebljavaju na kraju rečenice kojom se nešto navješta odnosno tumači: "... i odlučito zapovjeda: Da budući oblastno ..." 1/1740.

Dvije se točke još pišu između brojeva u značenju prema: L. 2:3, L. 2:10 itd. 12/1762.

Za izdvajanje dijelova u rečenici prevoditelji upotrebljavaju dvostruki znak, oble zagrade: (Kako prije naređenja od Proklama Mađistrata Razon Vekje na Parvi Dunja 1736.). 1/1740

Kod gotovo svih proglaša prilikom nabiranja potpisnika proglaša bilo da se radi o pojedincu ili o više njih, javlja se kombinacija poluzagrade s točkom.

Oble poluzagrade:

{ Ivan Loredan Rasuditelj Inkvižitur.

{ Nikola Erizo Peti Rasuditelj Inkvižitur.

{ Sebastian Molin Rasuditelj Inkvižitur. 2/1748

{ Francisco Grimani, Prov. gen. 8/1755

Vitičaste poluzagrade:

{ Frane Maria Grimnac providur.

{ Jerolim Sagredo Providur Inkvižitur.

{ Nikola Barbariga Providur. 17/1773

Apostrof se obično upotrebljava pri pisanju prijedloga *s*: *s'*visokom, *s'*knjigami 1/1740.; *s'*njome, *s'*neprestajnim 17/1773 itd.

Akcent i kvantitet

Dalmatinski pisci 18. stoljeća rijetko su u svojim djelima obilježavali akcente, o čemu piše i Toma Maretić.²¹ Prevoditelji mletačkih proglaša, naprotiv, prilično često upotrebljavaju znakove za akcent, želeći više označiti kvantitet odnosno dužinu slogova, a manje mjesto akcenta.

U hrvatskom tekstu dvojezičnih mletačkih proglaša nalazimo pet znakova (` ^ ^ ' ~) za akcent. Naime, znakovi za mjesto akcenta su (` `), znakovi za dužinu (` ^ ~), dok se znak ' bilježi samo u slučaju kad je naglašen i naslov proglaša.

Nisu akcentuirani svi hrvatski tekstovi proglaša. Neki su tekstovi u cijelosti naglašeni, a neki tek djelomično. Znakove akcenta nalazimo u sljedećim proglašima: 1/1740, 2/1748, 3/1749, 8/1755, 9/1757, 11/1761, 12/1762, 14/1766, 15/1768, 17/1773, 19/1775, 20/1776, 21/1780, 23/1783, 24/1786, 26/1789, 27/1789, 28/1789, 30/1790, 33/1791, 34/1792, 35/1793, 36/1794, 38/1795 i 39/1796.

Među znakovima ` i ' ne postoji nikakva kvalitativna razlika, te se upotrebljavaju naizmjenično za obilježavanje mjesta naglaska. Znak ` se upotrebljava u neznatno više slučajeva nego znak '. Da nema razlike među ovim znakovima, svjedoče nam primjeri koje sam uočila unutar istih proglaša: požerlost i požerlost?, svetkòvine, svetkóvine i svetkóvine 3/1749; podlòžnih i podlòžni; priuzvišenomu i priuzvišenoga; providùrà, providùri i providúr; senàta i senáta; tergòvinu i tergóvine; vladàvac, vladávac i vladáovcu 17/1773; odrédèn, odrédèn i odrédèna; pripisu, pripísu, pripísu, pripísu i pripísa; pùka i púk; upfsane, upisane, upísano 20/1776. Znak za akcent ` upotrebljen je u 650, dok je znak ' upotrebljen u 457 slučajeva.

Mjesto akcenta je označeno u sljedećim proglašima:

3/1749 : bandižánjem, bandùre, blagovàti, dán, galljom, jédan, kòrena, kórist, ljúdi, mìse, mláde, nàrodu, nàšega, nodár, òbičaj, onòga, ostàlim, pàdaju, podlòžni, podpùno, potribne, prijatelja, prikupljènja, privedro, rakije, razmislivši, ròðake, sabránje, štampàno itd.

8/1755 : bàštinah, dobrodostójnikom, hotìle, inostràncev, jòšte, nepriklòna,

²¹ Toma M a r e t i ć, jezik dalmatinskih pisaca XVIII vijeka, *Rad JAZU*, knj. 209, Zagreb 1915, str. 176: "O akcentu ne govorim zato, jer je za nj premalo građe u njihovoj grafiji (npr. "nebo" tj. nebo, "suud" tj. sud), ali da sam kvantitet prikazao, oteglata bi se ova radnja preko mjere, a iz nje bi izišlo vrlo malo što karakteristično za dalmatinski govor, t.j. vidjelo bi se da je kvantiteta u ponajviše riječi onakova kako je vidimo u današnjim štokavskim govorima".

odbjegli, onòmu, ostàje, pòslije, razmjèrno, upràv, ùpravljanje, zalùdno itd.

17/1773 : Dalmàcije, čeljàdeta, držàvah, kapitánov, naredénja, naviščénja, pomanjkánja, postàvljeno, pristòlju, priuzvišenomu, zabránjeno, zapovídena, zàpovidi itd.

20/1775 : agalùka, izpunjènje, mùškoga, nàuka, orùđa, ožùjka, pristùpi, providàvce, uvedènje, uzròdka, zapùšćene i sl.

O nesigurnosti mjesta akcenta govori nam i ovo skakanje naglasaka unutar jednog te istog proglasa: budúći i bùdući, čòvik i čoviku, pìvedro i pìvedroga 3/1749, rázlogu i razlógov 17/1773; dopùštenje i dopuštènje, izdùbenje i izdubènje 33/1791.

Kvantitet tj. dužina sloga bilježi se i ovdje po uzoru na talijanski pravopis, tako da udvojeni samoglasnici označavaju duge a udvojeni suglasnici kratke slogove.²² Dužina se također bilježi znakovima za akcent (` ^ ~) ili glasom *h* ispred dugih vokala.

Obilježavanje dužine sloga pomoću udvojenih samoglasnika:

- (a) zemaalj 8/1755, daar, volovaa, znaanje 11/1761; daan 12/1762
- (e) činee, meed 8/1755; naredbee, tleehaa 11/1761, vunee 12/1762
- (i) privirmii, slidecii 27/1789; mudrii, našii 28/1789
- (o) mooč 8/1755; istooga, izrekoò, škooda takoo, zgoor 11/1761
- (u) suuda, sluužba 11/1761; suuhee svakuu 12/1762; duuba 20/1776.

Obilježavanje kratkih slogova pomoću udvojenih suglasnika:

- (b) potribbu, sebbi 11/1761; ribbu 13/1764; robbiti 23/1783
- (č) oččito 8/1755, reččene 23/1783, veljačče 33/1791
- (ć) kućća 8/1755, budući 20/1776, pićće 21/1780
- (d) stadde 8/1755, buddu, brodda 13/1764, buddući, gospodde 23/1783
- (đ) privilidđa 9/1757, gradđe 33/1791
- (g) neggo tragggu 8/1755, drugga, ogganj 11/1761
- (k) svakka, takkovi 8/1755, otokka 21/1780, dalekko 23/1783
- (l) illi, sella vrilla 8/1755, tolliko 17/1773, žilla 33/1791
- (m) immati, jamme 8/1755, imme 17/1773, immenika 20/1876
- (n) vunnee 12/1762, onni 13/1764, ranna 23/1783, ženne 25/1786
- (p) nepravviem 9/1757, zappovidi 25/1786
- (r) gorre, morre, virra 11/1761
- (s) desset, jessen, Vlasi 8/1755
- (t) činitti, kmetti 8/1755, bitti litine, prodatti 11/1761
- (v) brodoovvi, provvidur 17/1773

²² Slavko V u k o m a n o v i ć, *op. cit.*, str. 31.

Kvantitet se, kako sam već prije istakla, označava i znakom $\wedge \grave{}$, npr: drv \grave{a} , dučan \grave{a} , lupeštin \grave{a} , zanat \grave{a} 21/1780; jaspril, krivin \grave{a} , nevidljiv \grave{a} , providur \grave{a} general \grave{a} od provincij \grave{a} 24/1786 itd. Kvantitet se također označava i znakom $\wedge \geq$ bezakonj \grave{a} , mist \grave{a} , nači \grave{a} 2/1748; sm \grave{u} cati se 8/1755; t \acute{o} 9/1757. I znak \sim obilježava kvantitet: dil \sim , samovoljstv \sim , zakon \sim 19/1775 itd.

Prisutno je, također, i obilježavanje dužine pomoću grafema *h*: soh 16/1768, godinah, stoh dukatah 20/1776, gospodarah, kotah, majstorah 37/1795.

Ima dosta slučajeva u kojima se javljaju dva akcenatska znaka; jedan označava mjesto naglaska a drugi dužinu koja dolazi iza akcenta: grad \acute{o} v \grave{a} , im \grave{e} na, k \acute{u} ć \acute{a} h, n \grave{e} sklad, r \acute{o} đ \acute{a} ci, svetk \acute{o} vin \acute{a} h 3/1749; ĉ \acute{e} lj \acute{a} deta, k \acute{a} menic \acute{a} , nar \acute{e} db \acute{a} , s \acute{u} d \acute{a} 17/1773; gener \acute{a} l \acute{a} , \acute{o} sud \acute{a} , podložnik \acute{a} , r \acute{a} zlog \acute{a} 19/1775.

Imenice koje označavaju geografska imena, vlastita imena, te nazivi vezani uz državnu upravu i administraciju pod jakim su utjecajem talijanskog načina naglašavanja (mjesto akcenta): Arban \acute{i} ja, Dalm \acute{a} cija, Ćstrija, Lev \acute{a} nta 17/1773; Ant \acute{o} na, Iv \acute{a} na 17/1773; band \acute{u} re, kapet \acute{a} nom, kolun \acute{e} lom, nod \acute{a} r, Pr \acute{i} ncip 3/1749; afitu \acute{a} lov, apelacj \acute{u} na, dacj \acute{a} ru, ink \acute{a} ntu, kancelarj \acute{a} , kontrib \acute{a} nda 17/1773 itd.

Glede mjesta akcenta, vidimo da se miješaju čakavske i štokavske karakteristike, međutim, akcentuacija je bliža današnjem čakavskom negoli današnjem štokavskom dijalektu koji se tijekom vremena znatno promijenio, tj. u kojemu se pomaklo mjesto akcenta.

Izloženi primjeri grafije i ortografije hrvatskoga teksta dvojezičnih mletačkih proglašenja pokazuju nam da su prevoditelji tražili i pronalazili različita rješenja u pogledu pojedinih glasova za koje latiničko pismo nije imalo adekvatnih znakova. Ovaj problem odnosa između grafema i fonema u povijesti hrvatskoga jezika zahtijeva dodatne napore te predstavlja vrlo važni zadatak što stoji pred proučavateljima naše jezične povijesti.

Ljerka Šimunković: GRAPHY AND ORTOGRAPHY OF CROATIAN TEXT OF
VENETIAN BILINGUAL PROCLAMATIONS II PART

S u m m a r y

This part, continuation of the paper from the last number, presents some aspects of ortographical realisations of the Croatian text of the Venetian bilingual proclamations. From the presented examples can be seen, that in writing the union of the prefix and stem, prevails the etimological denotation of the voices, whereas in the union of the stem and suffix prevails the fonological writing. Hereafter follows the examples of the foneme *j* and *h*, and the special attention is dedicated to the writing of the vocal *r*. It has been analysed the examples of writing of the capital letters, punctuation marks as well as the denotation of the stress and the length of the syllables.